

Караневич М. І.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАГМАТИЧНО ЗУМОВЛЕНОГО ПАРАФРАЗУВАННЯ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглянуто причини та специфіку застосування прагматично зумовленого парафразування на прикладі англomовної літератури; встановлено, що особливі труднощі для перекладача становить відтворення прагматичного значення висловлювань вихідного тексту, за допомогою яких мовець (персонаж або автор художнього твору) досягає бажаного комунікативного ефекту.

Ключові слова: комунікативна формула, мовленнєвий акт, парафразування, комунікативний ефект, адекватний переклад.

В статье рассмотрены причины и специфика применения прагматически обусловленного парафразирования на примере англоязычной литературы; установлено, что особенные трудности для переводчика представляет воспроизведение прагматического значения высказываний исходного текста, при помощи которых адресант (персонаж или автор художественного произведения) достигает желательного коммуникативного эффекта.

Ключевые слова: коммуникативная формула, коммуникативный эффект, речевой акт, парафразирование, адекватный перевод.

The article deals with the reasons and specificity of pragmatically motivated paraphrasing illustrated by the examples of the English literature Ukrainian translation. The article proves that rendering of the pragmatic meaning of the original text utterances, by means of which a speaker (a character or the author of the work of fiction) achieves a desirable communicative effect, presents peculiar difficulties for a translator.

Key words: communicative formula, communicative effect, speech act, paraphrasing, adequate translation.

Необхідність досягнення адекватності перекладу змушує перекладача вдаватись до модифікацій цільового тексту на лексичному та синтаксичному рівнях. При цьому часто внесені перекладачем зміни є результатом прагматичної адаптації перекладів художніх творів, що зумовлено потребою врахування мовленнєвих традицій носіїв мови оригіналу та перекладу. Тому метою нашого дослідження є виявлення причин та особливостей застосування прагматично зумовленого парафразування в англо-українському художньому перекладі.

У своїй класифікації Дж. Драйден виділив наступні види перекладу: метафраза, наслідування та парафраза. Саме при парафразі завданням перекладача вважається відтворення смислу оригінального висловлювання, а не лексичних одиниць, які його утворюють [9, с. 260]. Під терміном “парафраза”, на думку Ш. Баллі, слід розуміти вільно і спонтанно народжене іншомовне вираження однієї і тієї ж думки [1, с. 126].

З.Г. Теучеж виокремлює такі види трансформації парафразування: 1) лінгвістично зумовлене парафразування, спричинене наявністю певних відмінностей між системами контактуючих у процесі перекладу мов; 2) культурологічно зумовлене парафразування, спричинене намаганням зняти труднощі сприйняття першотвору в перекладі; 3) емотивно зумовлене парафразування, пов'язане з виділенням найважливіших компонентів інформації. Його різновидом є естетична парафраза, що використовується в художньому перекладі та спричинена намаганням перекладача досягнути художньо-естетичний ефект [17, с. 270]. Експлікативні парафрази є результатом прагматичної адаптації, пошуку альтернативної організації висловлювання у перекладі, що забезпечує сприйняття всіх компонентів його структури читачем-носієм іншої мови та культури [18]. Отже, парафразування передбачає зміну внутрішньої форми будь-якого сегменту тексту: слова, фрази, речення. Однак, реорганізація стосується структурних зв'язків, але не логічних чи семантичних відношень [11, с. 119-120]. У нашій праці ми розглянемо особливості застосування прагматично зумовленої трансформації парафразування, спричиненої необхідністю адекватного відтворення у перекладі комунікативного ефекту оригінального повідомлення.

Як зазначив А.Г. Волков, використання мовних засобів передбачає наявність типової соціальної ситуації і пов'язаних із нею певних комунікативних конвенцій, які передбачають здатність розтлумачити зміст тексту згідно зі стандартами і нормами, що з'явилися у процесі соціальних взаємовпливів [3, с. 49]. Так, Григорян Е.Л. наводить типи мовленнєвих актів, для яких існують стандартні форми, наприклад, для привітань, прохань, вибачень, вдячності. Їх значення не зводиться до прямого значення одиниць, з яких вони складаються, а залежить від ситуації вживання. Тому в їх перекладі слід опиратися не на семантику, а на прагматичне значення фрази. Науковець наголошує, що незбіг мовленнєвих формул у різних мовах може призвести до неправильної інтерпретації тексту [5, с. 13]. Тому, першочерговим завданням для перекладача є розпізнати ритуальну мовленнєву формулу та правильно її розтлумачити в даному контексті, а наступним кроком буде намагання правильно відтворити її у перекладі.

Звідси, однією із причин застосування парафразування є відмінність мовленнєвих кліше, особливостей ведення розмови у певних комунікативних ситуаціях українською і англійською мовами, що виявляє зв'язок між теорією мовленнєвих актів та прагматикою перекладу. Тому, власне, передача прагматичних ідіом у перекладі вимагає особливої уваги перекладачів.

Отже, проаналізуємо особливості перекладу комунікативних формул встановлення, підтримання та завершення мовленнєвої взаємодії. Насамперед розглянемо англійські та українські відповідники комунікативних формул встановлення мовленнєвої взаємодії. Йдеться про ритуальні формули привітання, які залежно від стилістики усього тексту, ступеню близькості відносин між персонажами художнього твору та особливостей їх образів можуть перекладатись по-різному: *How are you?* [24, с. 110] – *Доброго дня* [8, с. 44].; *How are you, my dear?* [29, с. 5] – *О, здоров будь, любий Ернесте!* [2, с. 5]; *How are you getting on?* [22, с. 21] – *Як ся маєте?* [10, с. 16]

Також важливо, щоб перекладач зумів вдало передати у перекладі видозмінене в оригіналі кліше: *And how are we this morning?* [29, с. 27] – **Як ся маємо цього ранку?** [2, с. 29] Вартим окремого розгляду є наступний приклад, який яскраво ілюструє, як англіїці й українці вітаються в очікуванні свят, традиційно висловлюючи при цьому різні побажання: *A Merry Christmas, uncle! God save you!* [24, с. 10] – **Із наступаючим Різдом, дядечку! Веселих вам свят!** [8, с. 3]

Спосіб перекладу формує певне сприйняття читачем цільового тексту. Наприклад, переклад нейтрального *Good morning!* [24, с. 110] як **Мої шанування!** [8, с. 44] справляє враження офіційності ситуації. А переклавши фразу *How do you do?* [21, с. 33] як **Чи живенькі-здоровенькі?** [12, с. 41], перекладач додає привітання українського національного колориту.

Перекладач, як відомо, повинний бути комунікативно компетентним. При цьому, комунікативна компетенція, на думку Т.В. Чрділелі, реалізується у здатності користуватися мовними засобами не лише для встановлення мовленнєвого контакту, а й з метою його підтримки, згідно правил та конвенцій спілкування, та впливу на адресата з метою досягнення комунікативних цілей та реалізації позамовних завдань [19, с. 1]. Отже, перекладаючи англійські комунікативні формули підтримання мовленнєвої взаємодії, необхідно відшукати ті українські відповідники, які використовуються в ідентичних комунікативних ситуаціях: *Come, muchachos, it seems that the government is poor* [25, с. 157]. – **Слухайте, хлопці, наш уряд бідний** [4, с. 99]. Відповідником англійського *say*, що використовується з метою привернення уваги співрозмовника, може бути *чуєш, слухайте*, що залежить від особливостей взаємовідносин комунікантів: *Say, Oliver?* [27, с. 126] – **Чуєш, Олівере?** [16, с. 71]; *Say, Billy, – did you know my mother was a De Graffenreid?* [25, с. 234] – **Слухайте, Біллі, ви знаєте, що моя мати – уроджена де Греффенрід?** [4, с. 146] При цьому обов'язково враховують офіційність чи неофіційність стилю ведення розмови. Для наголосу на наступному висловлюванні, окрім *say*, носії англійської мови використовують *look here*, відповідником якого в українській мові є *от що, ось що*: *Look here, Billy* [25, с. 273]. – **От що, Біллі** [4, с. 170].; *Say, Doc, I want to hear that story* [25, с. 65]. – **Ось що, докторе. Ви мене дуже зацікавили, і я хотів би дослухати цю історію до кінця** [4, с. 43]. З метою вираження підтримки співрозмовнику та підтвердження розуміння ситуації англомовні комуніканти використовують фразу *I see* [27, с. 169], що має те саме прагматичне значення, що й українське *Розумію* [16, с. 96].

Наведемо українські відповідники деяких англійських кліше, які використовуються комунікантами для підтримання розмови в інших ситуаціях. Так, існують мовленнєві формули 1) для першого знайомства: *Pray let me introduce myself to you* [29, с. 41]. – **Дозвольте відрекомендуватись** [2, с. 56]; 2) для позначення сфери діяльності мовця: *I'm into baking cookies* [27, с. 15]. – **Я – кондитер** [16, с. 9].

Різні кліше україномовними та англомовними співрозмовниками використовуються з метою уточнення певної інформації, а саме: 1) з'ясування справи, з приводу якої прийшла людина: *Sir?* [27, с. 122] – **Я слухаю** [16, с. 68].; 2) уточнення, з ким із присутніх та з якою метою має намір поспілкуватись певна особа: *Yes! You want me?* [7, с. 168] – **Прошу! Ви до мене?** [7, с. 169]; *You know why I want you* [25, с. 331]. – **Ви знаєте, чого мені від вас треба** [4, с. 206]. 3) з'ясування мотивів чи намірів співрозмовника: *What odds then! What odds, Mrs Dilber?* [24, с. 114] – **І в чому ж справа? Чого це ви уп'ялися в мене, місіс Ділбер?** [8, с. 46]

Відмінними є й способи вираження пропозицій. Йдеться, наприклад, про: 1) ввічливу пропозицію допомоги: *Can I do anything for you?* [7, с. 168] – **Ви чогось хотіли?** [7, с. 169]; 2) пропозицію висловлюватись відверто: *Don't you mind speaking, if you really want anything, you know* [7, с. 168]. – **Та не соромтесь, кажіть навprostець, як вам чогось треба** [7, с. 169].; 3) пропозицію обрати напій: *What's your's?* [7, с. 52] – **Що ви питимете?** [7, с. 53]; або випити ще один келих алкогольного напою: *Have another?* [25, с. 142] – **Може, вип'єте ще одну?** [4, с. 90]

Щоб перекладений текст відповідав очікуванням реципієнтів цільового тексту, парафразування використовують також для природного відтворення українською мовою 1) надання можливості виступити перед товариством із промовою: *The floor is yours, Mr Doolittle* [28, с. 33]. – **Вам слово, містере Дулітл** [20, с. 20].; 2) спроби мовця повернутися до головної теми розмови: *Where the hell was I?* [26, с. 2] – **На чому я стинулася?** [15, с. 1]; 3) згоди на те, щоб кінцеве рішення приймав співрозмовник: *It's for you to say* [28, с. 14]. – **Ваша воля!** [20, с. 9]

На особливу увагу перекладача заслуговують і способи вираження (не)певності у сказаному: *Scrooge and Marley, I believe* [24, с. 15]. – **Скрудж і Марлі, якщо не помилюся?** [8, с. 5]; чи іронічне вираження подиву: *I'm out to lunch.* – **No shit** [27, с. 16]. – **Я збираюся їсти.** – **Допенно** [16, с. 9].

Різняться також англійські та українські ритуальні формули, що використовуються у ситуаціях купівлі-продажу: 1) для уточненні ціни: *What do you ask?* [21, с. 30] – **Скільки ви за неї візьмете?** [12, с. 38]; 2) при вказівці продавцем на те, що ціна остаточна: *Take it or leave it* [28, с. 17]. – **Або так, або ніяк!** [20, с. 11]

Слід зазначити, що відмінними є також способи вираження прохання, що ілюструють нижченаведені приклади: 1) ввічливе прохання висловитися з певного приводу: *The honour of a word with you, sir, to explain* [25, с. 337]. – **Дозвольте, сер, сказати вам декілька слів** [4, с. 211].; 2) прохання тримати певну інформацію у таємниці: *When I shaved him he gave me a gold piece, and said there was to be no talk* [25, с. 128]. – **Коли я поголив його, він дав мені золотого і просив мене нікому нічого не казати** [4, с. 81].; 3) прохання повторити сказане: *<...> this town of Solitas will wake up and ask if anybody spoke* [25, с. 106]. – **<...> тоді тільки Солітас прокинеться і, лунаючи очима, спитає: "В чому річ?"** [4, с. 68].

У процесі аналізу перекладів художніх творів застосування трансформації парафразування було виявлено і в інших комунікативних ситуаціях: 1) для запевнення у щирості, правдивості слів мовця: *I swear I won't tell anybody.* **Honestly** [26, с. 9]. – **Присягаюся, що я нікому не скажу. Слово честі** [15, с. 5].; 2) у ситуації, коли відбувається те, чого довго очікували: *So this is it* [27, с. 8]. – **Ось ми й прийшли** [16, с. 5].; 3) при арешті: *Mr Wahrfield, you are my prisoner* [25, с. 331]. – **Містере Варфільде, ви заарештовані** [4, с. 206].; 4) при появі прислуги на поклик господині чи господаря: *Merriman: Yes, Miss* [29, с. 41]. – **Слухаю, міс** [2, с. 56].; 5) в інших побутових ситуаціях: *Do you prefer the inside or the outside?* [7, с. 64] – **Ти як любиш спати: від стіни чи скраю?** [7, с. 65]

У художньому перекладі іноді використовується образно-експресивне парафразування, що привносить у зміст висловлювання експресивні компоненти, які відсутні в оригінальному тексті [18]. У зв'язку зі сказаним цікавим для розгляду є наступне англійське висловлювання, яке може набувати значення вибачення, ввічливого перепитування про щойно сказане, виражати подив чи іронію залежно від контексту, що і слід враховувати при доборі адекватного відповідника в українській мові: *I beg your pardon, Gwendolen, did you say?* [29, с. 43] – *Я не-репрошую, Гвендолен, – ви, здається, задали ім'я* [2, с. 58]; *I beg your pardon?* [29, с. 43] – *Що я чую?* [2, с. 58]; *I beg your pardon?* [29, с. 46] – *Що-що?* [2, с. 61].

Щодо комунікативних формул завершення мовленнєвої взаємодії, то нерідко їх лексичний склад в українській та англійській мовах різний: *Bye, bye!* [24, с. 110] – *Що ж, до завтра, добродію!* [8, с. 44]; *Good afternoon!* [24, с. 13] – *До побачення!* [8, с. 4] Ситуація вживання впливає на вибір перекладачем українського відповідника, що доводять наступні приклади: *I bade the Minister good-morning, and took my departure at once, leaving a gold snuff-box upon the table* [13, с. 134]. – *Після цього я побажав міністрові всього найкращого і вийшов, залишивши на столі свою золоту табакерку* [13, с. 135].; *Good morning* [7, с. 170]. – *Бувайте* [7, с. 171].

Іноді, завершуючи розмову, комуніканти використовують кліше, щоб гарантувати співрозмовнику бажання спілкуватись і надалі: *Please be in touch* [27, с. 10]. – *Не забувай нас* [16, с. 5]. Свідченням того, що комунікативні формули певною мірою відображають світогляд носіїв мови є нижченаведені етикетні формули прощання, переклад яких доводить, що в ієрархії цінностей українського народу важливе місце посідає здоров'я: *Bless you* [24, с. 139]. – *Бувайте здорові* [8, с. 57].; *See you later, alligator!* [23, с. 44] – *Бувайте здорові й не кашляйте!* [6, с. 203]; *So long!* [28, с. 84] – *Зоставайтеся здоровесенькі!* [20, с. 5]

Яскравим свідченням того, що одна й та сама інтенція в українській і англійській мовах часто виражається різними традиційними формулами є використання перекладачами прагматично зумовленої трансформації парафразування при перекладі: а) тостів: *Three cheers for Charlie!* [23, с. 16] – *Хай живе Чарлі!* [6, с. 76]; б) команд: *Full speed ahead!* [23, с. 28] – *Повний вперед!* [6, с. 127]; в) таблиць–написів: *Private – Keep out* [23, с. 29] – *Стороннім вхід заборонено* [6, с. 133].

Ритуальні мовленнєві акти завжди розраховані на позитивну реакцію, індивідуальна оцінка ж передбачає як позитивний, так і негативний перлокутивний ефект [14, с. 185]. Тому ми вважаємо за необхідне розглянути особливості перекладу оцінної лексики. Тут власне виявляється зв'язок лінгвокультурології та перекладу. Без достатньої кількості екстралінгвістичних знань перекладач не зумів би здійснити адекватного перекладу зазначеного прикладу: *Son of Eli* <...> [25, с. 302]. – *Бідолаха!* [4, с. 188]. Тут під англійським сакральним онімом слід розпізнати біблійного персонажа бідного Йосипа з Назарету, що і спричинило зміни у перекладі. У наступному випадку перекладач здійснив адекватний переклад завдяки знанням про те, що “білим сміттям” називали білих американців, які мали низький соціальний статус і відповідний рівень освіченості та жили завдяки державному утриманню: *Poor white trash!* [25, с. 233] – *Нікчема!* [4, с. 146]

Підсумовуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що прагматично зумовлене парафразування слід використовувати у тих випадках, коли в ідентичних ситуаціях англійськомовні та українськомовні комуніканти традиційно використовують нееквівалентні за своїм лексичним складом, проте рівноцінні за значенням та функцією висловлювання. Перспективним вважаємо розгляд особливостей застосування прагматично зумовленої трансформації додавання в англо-українському художньому перекладі.

Література:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языкознания. – М. : Иностранная литература, 1995. – 416 с.
2. Вайлд О. Як важливо бути поважним. – Харків : Фоліо, 2006.
3. Волков А. Г. Прагматика политического текста. – Запорожье : Просвита, 2003. – 112 с.
4. Генрі О. Королі і капуста. – Харків : Фоліо, 2008. – 315 с.
5. Григорьян Е. Л. Лингвистическая прагматика – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 2003. – 24 с.
6. Дал Р. Чарлі і шоколадна фабрика. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2006. – 240 с.
7. Джером К. Джером Троє в одному човні (як не рахувати собаки) = Three Men in a Boat (to Say Nothing of the Dog) : Вибрані розділи. – Харків : Фоліо, 2009. – 219 с.
8. Дікенз Ч. Різдвяна пісня в прозі. – Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/dickens__a_christmas_carol_in_prose__ua.htm
9. Драйден Дж. Передмова до перекладу “Послань” (“Героїнь”) Овідія, виконаних кількома перекладачами (1680) // Протей : Переклад. альм. Вип. 1 – X. : Вид-во НУА, 2006. – С. 255-267.
10. Керрол Л. Аліса в країні чудес. – Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/carroll__alices_adventures_in_wonderland__ua.htm#05
11. Максимов С. Є. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету перекладачів. – К. : Ленвіт, 2010. – 175 с.
12. Остен Дж. Нортенгерське абатство. – Харків : Фоліо, 2009. – 255 с.
13. По Е.А. Викрадений лист = The Purloined Letter. – Харків : Фоліо, 2008. – 191 с.
14. Приходько А. И. Семантика и прагматика оценки в современном английском языке – Запорожье : Изд-во Запорож. гос. ун-та, 2004. – 321 с.
15. Селінджер Дж. Д. Тупташка-невдашка. – Режим доступу : <http://ae-lib.org.ua/salinger/Texts/N2-UncleWiggly-ua.htm>
16. Сігел Е. Оліверова історія: Роман // Всесвіт. – 1998. – №5-6. – С. 3-102.
17. Теучеж З. Г. Парафразирование в переводе // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. Аспирантские тетради. – СПб., 2007. – N 18(44). – С. 268-272.

18. Теучеж З. Г. Переводческое парафразирование и его разновидности // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2007. – № 2. – С. 95-98.
19. Чрділелі Т. В. Структура, семантика і прагматика ділового діалогічного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови) : Автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.04. – Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2004. – 20 с.
20. Шоу Дж. Б. Пігмаліон. – Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/shaw_pygmalion_ua.htm
21. Austen J. Northanger Abbey. – London : SPOTTISWOODE, New-Street-Square, 1833. – 440 p.
22. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland. – Режим доступу : <http://www.sabian.org/alicech5.htm>.
23. Dahl R. Charlie and the Chocolate Factory. – Режим доступу : http://www.fictionbook.ru/author/dahl_roald/charlie_1_charlie_and_the_chocolate_factory.
24. Dickens Ch. A Christmas Carol in Prose, Being a Ghost Story of Christmas. – К. : Знання. – М. : Рыбари, 2010. – 143 с.
25. Henry O. Cabbages and Kings. – СПб. : КАРО, 2008. – 352 с.
26. Salinger J. D. Uncle Wiggly in Connecticut. – Режим доступу : <http://ae-lib.org.ua/salinger/Texts/N2-UncleWiggly-en.htm>
27. Segal E. Oliver's Story. – London; Toronto; Sydney; New York : Granada Publishing in Hart-Davis, MacGibbon Ltd, 1977. – 202 p.
28. Shaw G.B. Pygmalion. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id>.
29. Wilde O. The Importance of Being Earnest. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=sWu2bfKcyb0C&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>